

Key words: economic socialization, economic culture, beliefs, moral principles, money, personal price of economic success, students.

Відомості про автора

Лавренко Ольга Василівна, кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костиюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Lavrenko, Olga V., PhD, Assoc. Prof., Leading Researcher, Laboratory of Organizational and Social Psychology, Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: olavr47@ukr.net

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9943-9536>

УДК 316.6

Мельничук Т.І.

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ
СТУДЕНТІВ У СФЕРІ ЗАЙНЯТОСТІ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ЗМІН**

Мельничук Т.І. Соціально-психологічні особливості економічного самовизначення студентів у сфері зайнятості в умовах суспільних змін. У статті здійснено аналіз теоретико-методологічних особливостей економічного самовизначення студентів у сфері зайнятості. З'ясовано, що економічне самовизначення сучасної студентської молоді тісно взаємопов'язано з цілою низкою процесів – професійним і особистісним становленням, економічною соціалізацією та адаптацією, формуванням професійної ідентичності. Показано, що досить значущими при економічному самовизначенні є розвиток економічної свідомості та суб'єктні властивості людини – її активність, незалежність, стійкість, відповідальність, здатність до довільної поведінки, саморегуляції, рефлексії. Емпірично доведено, що елементи економічної свідомості (самовизначення) детермінуються індивідуальними і соціально-психологічними характеристиками особистості.

Ключові слова: економічне самовизначення, економічна соціалізація, студентська молодь, професіоналізація.

Мельничук Т.И. Социально-психологические особенности экономического самоопределения студентов в сфере занятости в условиях общественных изменений. В статье осуществлен анализ теоретико-методологических особенностей экономического самоопределения студентов в сфере занятости. Выяснено, что экономическое самоопределение современной студенческой молодежи тесно взаимосвязано с целым рядом процессов – профессиональным и личностным становлением, экономической социализацией и адаптацией, формированием профессиональной идентичности. Показано, что достаточно значимыми при экономическом самоопределении являются развитие экономического сознания и субъектные свойства человека – его активность, независимость, устойчивость, ответственность, способность к произвольному поведению, саморегуляции, рефлексии. Эмпирически доказано, что элементы экономического сознания (самоопределение) детерминируются индивидуальными и социально-психологическими характеристиками личности.

Ключевые слова: экономическое самоопределение, экономическая социализация, студенческая молодежь, профессионализация.

Постановка проблеми. Загострення кризових процесів в економіці, зростання соціальної напруженості породжують негативні процеси у всіх верствах суспільства, особливо серед молоді. І в нашому суспільстві, і в інших країнах світу відбуваються глибокі перетворення, зумовлені змінами в економічній і політичній сферах. Безсумнівно, соціально-економічні відносини в суспільстві не могли не вплинути на процес формування ставлення студентської молоді до економічних явищ та їх самовизначення в системі економічних відносин. Самовизначення особистості – складна наукова проблема, що має, як мінімум, психологічний, педагогічний, соціологічний і філософський аспект. Тому в психології мають місце різні підходи до визначення цього поняття. Не випадково самовизначенню особистості притаманне слововживання «життєве», «професійне», «соціальне», «економічне» тощо [2].

Проблема самовизначення, і кожного додаткового слововживання до нього, відображає різні явища і потребує наукового тлумачення. Особливої уваги заслуговує дослідження саме економічного самовизначення студентської молоді у сфері зайнятості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем економічного самовизначення та економічної свідомості приділяли увагу зарубіжні вчені М. Вебер, Е. Дюркгейм, Дж. Катона, С. Московічі, А. Сміт, А. Журавльов, Н. Журавльова, А. Купрейченко та ін. Перші дослідження в галузі вітчизняної економічної психології та економічної соціалізації, розвитку монетарної культури здійснили вчені: Г. Авер'янова [1], О. Винославська [1; 2; 3; 4; 7], С. Максименко, В. Москаленко [8;14;20;], Н.Дембицька, І.Зубіашвілі, О. Лавренко [14;17] та ін. Загально-психологічні уявлення про професійний розвиток особистості загалом, у процесі професійного самовизначення під час навчання у закладі вищої освіти досліджували Ж. Вірна, Є. Головаха, О.Лактіонов, В. Сич, В. Хащенко, Н. Хащенко, Л. Хитрош, Т. Щербан [19; 20]. Їх дослідження мають велике значення для теорії і практики вивчення економічного

самовизначення студентської молоді. Розроблені ними підходи до дослідження психології економічного суб'єкта, виявлені закономірності його формування та розвитку дозволяють визначити психологічні взаємозв'язки, що необхідні для аналізу економічного самовизначення студентської молоді.

Суб'єктне самовизначення студентської молоді в системі економічних відносин спрямоване на усвідомлення, осмислення своєї позиції в системі економічних відносин та удосконалення існуючої економічної реальності. Воно є не тільки складовим елементом економічної соціалізації особистості, що триває протягом життя, а й соціально-педагогічною умовою професійного самовизначення, що формує подальший життєвий шлях особистості.

Соціально-педагогічні передумови професійного самовизначення молоді, зокрема і студентської, розглядали такі науковці, як: В. Романчик, В. Савченко, М. Тітма, З. Шубкін [17]; психолого-педагогічні основи підготовки молоді до вибору майбутньої професії аналізували О. Голомшток, М. Захаров, Г. Костюк, В. Кравецький, В. Моляко, С. Павлютенков, І. Уличний, С. Чистякова; управління професійним самовизначенням школярів досліджували у своїх роботах С. Клімов [9], Н. Пряжніков, В. Сидоренко, Л. Божович, О. Леонтєв, Б. Федоришин, О. Мельник та інші вчені; професійну орієнтацію школярів на певні види професійної діяльності досліджували С. Загребельний, Л. Куліненко, А. Ходорчук; досвід зарубіжних країн з професійної орієнтації вивчали С. Дармодехін, М. Павлова, Л. Сундукова, Т. Терещук [2; 8; 12; 20].

Проблема самовизначення студентів, незважаючи на її різнобічне дослідження в соціальній психології, економічній психології, психології особистості, педагогіці багато в чому залишається недостатньо вивченою. Тому дослідження економічного самовизначення студентів у професійному середовищі є досить актуальним, що дає підстави його розглядати як найважливіший соціально-психологічний чинник успішної професіоналізації молоді людини [21]. Також актуальність теми дослідження обумовлена протиріччями, що об'єктивно склалися в суспільстві як на соціально-практичному, так і на науково-методологічному рівнях.

Мета статті: на основі здійснення теоретико-методологічного дослідження проблеми проаналізувати соціально-психологічні особливості економічного самовизначення студентів у сфері зайнятості в умовах суспільних змін.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження: Суспільні трансформації в Україні, соціально-економічні зміни, розбудова соціально-орієнтованої економіки європейського рівня поставили перед українським суспільством завдання створити передумови підростаючому поколінню для формування такої нової економічної свідомості та ринкової економічної культури молоді, яка б сприяла здійсненню нею надалі ефективної економічної діяльності й уможливила оцінювання даної діяльності з позиції не лише економічної доцільності, але й соціальної спрямованості з моральними цінностями.

Вивчення соціально-психологічних особливостей суб'єктного самовизначення студентської молоді, формування її економічної свідомості є необхідним для розуміння психологічних регуляторів економічної поведінки людини та психологічного забезпечення розв'язання низки гострих соціальних проблем, що виникають у зв'язку зі становленням та поглибленням ринкових відносин в українській економіці [20].

Як складне психічне утворення, економічну свідомість формують певні структурні компоненти. Їх виділяють, беручи за основу функціональну організацію структури свідомості: відчуття, відображення, почуття, емоції, уявлення, мислення, мотиви, норми в економічній сфері; або сукупність особистісних конструктів, через які відображено економічні відносини [11].

Адже сучасна економічна свідомість молоді формується внаслідок складної і суперечливої взаємодії різноманітних чинників, зокрема, особливостей сімейного виховання, традицій оточення, впливу соціального середовища, засобів масової комунікації, життєвого досвіду, рівня освіти і одночасно життєвих реалій: відсутності робочих місць в Україні і можливостями безперешкодного влаштування на роботу за межами країни. Результати такої взаємодії визначають практичну поведінку молоді людини в економічній сфері і формують зовсім нову економічну культуру – ринкову. Ринкова економічна культура передбачає вибір ринкової моделі економічної поведінки на основі систем цінностей, норм, потреб та інтересів. Враховуючи зазначене, у рамках нової соціально-економічної парадигми розвитку суспільства відбувається зміна систем ціннісних орієнтацій студентської молоді, що стає все більш активною та проєвропейською.

Треба враховувати, що соціалізація молодих людей, у тому числі і економічна, проходить у принципово інших умовах, ніж соціалізація їхніх батьків. Життєвий досвід останніх далеко не завжди може допомогти дітям, оскільки батьки можуть не дуже ясно уявляти, які саме цілі ставитиме життя перед їхніми дітьми і які особисті якості і навички будуть адекватними новій соціальній реальності, які з них слід прагнути розвивати в своїх дітях насамперед. Батьки, що виростили в радянській культурі, в період дорослішання своїх дітей при передачі їм цінностей і зразків поведінки в суспільстві самі можуть переживати гостру кризу ціннісних і нормативних уявлень [12].

У зв'язку з цим найбільшої гостроти і значущості набуває проблема економічного самовизначення сучасної студентської молоді, як самої уразливої і слабкої економічної ланки, що відтворює єдність як позитивних, так і негативних сторін функціонування сучасної соціально-економічної системи в цілому та є подальшою перспективою і надією для розвитку і розбудови економічної системи держави. Така проблема економічного самовизначення студентської молоді виникає через протиріччя соціально-економічних

перетворень, зумовлених одночасно існуванням в суспільній свідомості полярних економічних орієнтацій: цінностей ринкової економіки і тих, що пов'язані з «архетипами» старого суспільства. До того ж додається недосконалість освітньої системи, що спирається на вчення пострадянського періоду.

Разом з тим, в сучасній науці накопичено досить великий теоретичний і емпіричний матеріал, присвячений вирішенню означеної проблеми.

Економічне самовизначення сучасної студентської молоді тісно взаємопов'язано з цілою низкою процесів – професійним і особистісним становленням, економічної соціалізацією та адаптацією тощо. Аналіз взаємодії і взаємовпливу цих процесів, а також їх взаємозв'язків зі свідомістю особистості цікавий тим, що дозволяє виявити систему детермінант, загальних і специфічних для різних груп молоді, закономірності самовизначення в ході їх професіоналізації.

Досить вагоме та змістовне дослідження проблеми економічного самовизначення молоді представлено в книзі А.Л. Журавльова та А.Б. Купрейченко. Автори досліджують економічне самовизначення з позицій багатостороннього комплексного розгляду взаємовпливу громадської, групової та індивідуальної свідомості і світогляду, соціально-економічних умов і особливостей навчально-професійної діяльності, виховно-освітнього середовища та соціально-психологічного оточення, економічної активності суб'єкта і його численних психологічних характеристик [7, с. 167].

Також дослідники відзначають, що в перехідний період економічного становлення в будь-якій країні економічна свідомість (як індивідуальна, так і групова) постає в гострій боротьбі принципово різних світоглядів. Досить активно та найгостріше подібна суперечливість свідомості характерна саме молодим громадянам країни. З одного боку, їх економічна свідомість як позитивна, так і негативна) успадковує дещо з соціалістичного минулого, а з іншого боку, у сучасній молоді виявляється багато нового, що зумовлено розширенням контактів з новими соціальними посередниками, включенням в нові форми ведення бізнесу, нові форми економічної активності, в нові системи економічних відносин (нетрадиційні форми найманої праці та її оплати, нові відносини власності, малий бізнес, віртуальне ведення бізнесу), нові форми розрахунку (криптовалюта, біткоїни тощо). В результаті – змінюється свідомість особистості, що впливає на механізми соціалізації молоді: починають переважати ті з них, які засновані на аналізі власного досвіду, економічної діяльності та досвіду інших – економічно успішних однолітків або відомих ділових людей.

Невід'ємною складовою свідомості особистості є її економічна свідомість. Сьогодні в науці існують різні підходи до трактування категорії «економічна свідомість». Її розглядають як складову частину індивідуальної свідомості, рівень психічного сприйняття економічних процесів, який формує реакцію і відповідну поведінку людини [6].

В. Лагутін вважає, що економічна свідомість є здатністю особистості пізнавати, відображати й узагальнювати економічну дійсність, передбачати і прогнозувати розвиток економічних процесів [13].

І. Зубіашвілі відмічає, що найбільш істотні зміни в структурі когнітивних процесів у особистості юнацького-студентського віку спостерігаються, насамперед, в інтелектуальній сфері, що психологи часто пов'язують з розвитком можливості особистості аналізувати економічну інформацію на основі формування навичок теоретичного мислення. Саме готовність когнітивної сфери особистості студента до критичного сприйняття реальності (формування адекватних монетарних відносин) є центральним моментом його економічної соціалізації, що надалі сприяє економічному самовизначенню [8].

Одним із важливих чинників, що впливає на економічне самовизначення молодих людей, є відсутність у економічно нестабільного суспільства чітких орієнтирів як власного розвитку, так і розвитку молоді, її подальших кар'єрних, професійних перспектив, що призводить до неможливості розвитку професіоналізації студентської молоді, її професійної ідентичності. Тому відсутність стабільної економіки та занепад бізнесу в Україні зумовлює молодь як до трудової міграції, так і до навчання за кордоном. Навчання у закладах вищої освіти України є довготривалим та орієнтованим на теоретичні знання, що надалі ускладнює можливості сучасній молоді набутти професійну ідентичність та можливості економічного самовизначення. Натомість відмінними рисами міжнародного навчального процесу є гнучкість, адаптивність, модульність, економічна ефективність, орієнтація на роботодавця, опора на передові комунікаційні та інформаційні технології. Значну увагу теоретичним розробкам проблеми міграції в галузі соціальної психології надавали В.С. Агеев, Г.М. Андреева, М.Н. Корнев, Л.Е. Орбан-Лембрик та ін. Тому враховуючи те, що на ринку праці наразі затребувані професії робочого спрямування (будівельники, муляри, штукатурки, працівники аграрного комплексу тощо), молодь стоїть перед вибором швидкого освоєння професії (на виробництві, помічниками чи просто робітниками), що забезпечує швидкий зарібок чи освоєння професії через навчання у вищому навчальному закладі за кордоном [11].

Період навчання у закладі вищої освіти є одним із основних для формування професіоналізації та розвитку професійної ідентичності індивіда, в якому визначаються його соціальні перспективи та особистісний розвиток, відбувається становлення і суттєва зміна професійно-важливих складників мисленневих характеристик і професійних новоутворень (професійне самовизначення, професійна самосвідомість, професійна рефлексія тощо).

На думку М. Гінзбурга, успішне самовизначення характеризується наявністю компонентів психологічного сьогодення, що виконують функцію саморозвитку (самопізнання й самореалізації);

нааявністю компонентів психологічного майбутнього, що забезпечують значеннєву й тимчасову перспективу [5, с. 43–52].

Розглянемо дослідження провідних дослідників щодо становлення професійної ідентичності як одного із основних факторів економічного самовизначення особистості.

І.А. Дружиніна розглядає професійну ідентичність студента як прийняття індивідом провідних професійних ролей, ціннісних позицій і норм, що сприяють конструюванню професійного майбутнього.

Л.Б. Шнейдер визначає професійну ідентичність як результат процесів професійного самовизначення, персоналізації і самоорганізації, який виявляється в усвідомленні себе представником певної професії і професійного співтовариства, що сприяє соціалізації молоді у не студентському середовищі та її самовизначенню. Також науковець стверджує, що професійна ідентичність може бути побудована на трьох складових, які в «Я-концепції» часто визначають як сукупність настановлень «на себе»: когнітивна складова; емоційна складова; поведінкова складова. Професійна ідентичність є багатоконпонентним і багаторівневим утворенням, що сприяє професійному самовизначенню молоді, у тому числі й економічному [21, с. 64-78].

Є.О. Климов запропонував структуру професійного самовизначення, побудовану на мотиваційній основі яка включає три фактори: «Треба», «Можу» і «Хочу» [9]. Ця ж модель має додатковий компонент «Маю» [18]. Іншу структуру професійного самовизначення пропонує, наприклад, Н. Щеколдіна, яка виділяє такі психологічні фактори професійного самовизначення: вольовий, мотиваційний, ціннісний і професійний.

І.М. Осипенко в дисертаційному дослідженні досліджувала зміст та динаміку економічної свідомості студентів в процесі їх професіоналізації [16]. Для вивчення змісту економічної свідомості в цій роботі використовувався спеціально розроблений опитувальник, що включає вісім основних параметрів (і, відповідно, блоків показників): суб'єктивний економічний статус особистості, задоволення економічних потреб і економічні домагання, ставлення до власності, ставлення до багатства і бідності, ставлення до грошей, ставлення до економічного ризику, ділова і економічна активність особистості, мотивація вибору професії.

У роботі І.М. Осипенко встановлено, що особливості економіко-психологічних феноменів помітно різняться у студентів з різною професійною спрямованістю. Дослідником було здійснено порівняння економічної свідомості студентів різних факультетів і виявлено істотні відмінності в характері їх економічного самовизначення. Також встановлено, що динаміка економічної свідомості за деякими із компонентів є спільною, а за іншими – специфічною для кожного з факультетів. На думку автора, це пов'язано з особливостями процесу економічного самовизначення, професійної соціалізації, особистісним становленням і відображає зміну життєвих пріоритетів, цілей, динаміку самооцінки здібностей і можливостей досягнення поставлених цілей, зміну інших компонентів самовизначення особистості (ставлення до інших людей, соціальних груп, суспільства в цілому тощо). Найбільшою мірою змінюються показники, що відображають значущість грошей і соціальні уявлення студентів про багатство і бідність [16].

Отримані результати показують, що феномени економічної свідомості не мають жорсткого зв'язку з економічними реаліями (матеріальним рівнем життя, економічними потребами тощо). Вони переважно обумовлені цілями і цінностями конкретного етапу і способу особистісного і життєвого самовизначення людини. Елементи економічної свідомості (самовизначення) значною мірою детермінуються індивідуальними і соціально-психологічними характеристиками особистості, набутим досвідом у певному соціальному оточенні та отриманими певними знаннями. Структура мотивів і ціннісних орієнтацій особистості, тип її ставлення до інших людей і багато інших особливостей багато в чому визначають значущість для особистості матеріальних благ і цілей економічної активності, ставлення до економічних характеристик інших людей, ставлення до партнерства, конкуренції економічного ризику тощо, що сприяє надалі її економічному самовизначенню [19, с. 611-620].

Окрім досліджень І.М. Осипенка, українські дослідники В.М. Сич, В.О. Сич, застосовуючи методика А.Журавльова та Н.Журавльової, дослідили конфігурації структурних складових економічного самовизначення студентської молоді. В результаті проведення факторного аналізу було визначено шість факторів (70,4% загальної дисперсії), що визначили зміст економічного самовизначення з певною конфігурацією структурних складових. Так, перший фактор (17,2% дисперсії) структури економічного самовизначення включає такі змінні: позитивні оцінки бажання бути власником (0,621); бажання мати гроші (0,575); такого показника ставлення до грошей як «гроші роблять життя людини змістовним і щасливим» (0,573); уявлення про щомісячний дохід багатой людини (0,520); уявлення про цінність грошей (0,504); такого показника ставлення до грошей як «заради грошей варто жити» (0,489); прагнення до покращення соціально-економічного статусу (0,477); інтерес до економічної конкуренції (0,419); такого мотиву вибору професії як «можливість у майбутньому добре заробляти» (0,409); прагнення до економічних досягнень (0,404); а також негативну оцінку такого мотиву вибору професії як «великий інтерес до цієї області знань» (-0,446).

О.В. Лавренко відмічає, що морально-психологічні компоненти економічного самовизначення особистості детермінують її економічну активність як безпосередньо (обмежуючи вибір допустимих норм поведінки – через оцінки етичності чи неетичності тих чи інших способів економічного самозабезпечення, ділової поведінки тощо), так і опосередковано – здійснюючи вплив на рівень домагань і цілі економічної

діяльності (через ставлення до економічних об'єктів і явищ – власності, грошей, багатства, бідності, безробіття, реклами, позик тощо), а також через ставлення до дотримання етичних норм, до ділових партнерів. Цей вплив може бути як усвідомленим, так і неусвідомленим. Відповідно і економічна активність суб'єкта, її результати, умови визначають морально-психологічну складову економічного самовизначення особистості [12, с. 24-32].

Згідно із Московічі, соціальні уявлення різні для різних людей і в різних обставинах. Вони можуть змінюватися в тому випадку, якщо змінюються структури або проблеми суспільства, часто формуються буквально у нас на очах, завдяки засобам масової інформації, громадським зв'язкам і комунікативним процесам між людьми [15]. Також С. Московічі, відмічає, що соціальні уявлення, у тому числі й економічні, розуміються як «система цінностей, ідей і способів, дії з подвійною функцією: по-перше, створювати порядок, який дає можливість індивіду орієнтуватися в його матеріальному і соціальному світі і опанувати цим світом; і, по-друге, робити можливою комунікацію між членами спільноти, де вона (система) тим самим поставляє код для соціального обміну і код для найменування і односторонньої класифікації різних аспектів їх світу, їх індивідуальної історії та історії їх групи» [22, с. 3- 17].

Одним із важливих методів формування соціальних уявлень, які сприяють економічному самовизначенню студентської молоді, є різні форми інтерактивної діяльності, особливо під час навчання у закладах вищої освіти. Існує безліч психотехнічних засобів, які оптимізують процес економічної соціалізації не тільки юнацтва, а й студентської молоді, від індивідуальної терапії до групових методів роботи. Найбільш ефективним засобом з точки зору соціальних психологів є тренінг як цілеспрямована та економічно вигідна «інвестиція» в особистість, оскільки в процесі тренінгу відпрацьовуються ті навички, які необхідні людині для досягнення конкретних цілей [14].

Необхідність здійснення психологічного супроводу професійного самовизначення студентської молоді пов'язана зі стрімким розвитком економічного середовища, зміною різних форм діяльності, ведення бізнесу, різними формами роботи та її оплати, особливо новими можливостями працевлаштування за межами України. Тому активізація рефлексивних механізмів особистості через інтерактивні форми не лише дає змогу сформуванню реалістичні професійні домагання й адекватну їх самооцінку, а й у процесі виконання самостійної пізнавально-перетворювальної, науково-практичної та дослідницько-пошукової діяльності обґрунтовано й усвідомлено підійти до вибору як майбутньої професії, розпочавши формування необхідних у майбутньому професійно важливих якостей, так і влаштуватись чи знайти роботу під час навчання у закладі вищої освіти.

Висновки. Отже, в ході процесу економічного самовизначення особистості досить значущими є її суб'єктні властивості – активність, незалежність, стійкість, відповідальність, здатність до довольної поведінки, саморегуляції, рефлексії. Розвиток економічної свідомості та економічне самовизначення – це досить складні багатоконпонентні процеси, що мають пряме відношення до становлення професійної ідентичності, ментальності, до розвитку особистості, суб'єктності та світогляду сучасної молоді людини. Можна констатувати, що самовизначення – це встановлення людиною власних особливостей, можливостей, здібностей, вибір критеріїв, норм оцінювання себе. Одночасно це складний процес розвитку особистості, який потребує постійного дослідження регуляторів економічної поведінки студентів – майбутніх працівників на ринку праці.

Перспектива подальших досліджень полягає у вивченні соціально-психологічних особливостей економічного самовизначення працюючої студентської молоді в системі економічних відносин у крос-культурному вимірі.

Список використаних джерел

1. Авер'янова Г. Особливості економічної соціалізації молоді в умовах трансформації українського суспільства / Г. Авер'янова, В. Москаленко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 7. – С. 49–55.
2. Болучевская, В. В. Профессиональное самоопределение будущих специалистов помогающих профессий / В.В. Болучевская, // Монография. – Волгоград: Изд-во ВолГМУ, 2010. – 264 с.
3. Винославська О. В. Деякі відмітні риси «Я»-концепції сучасного студентства / О. В. Винославська // Демографічна ситуація в Карпатському регіоні: реальність, проблеми, прогнози на ХХІ століття : м-ли Міжнар. наук.-практ. конф., 15–18 травня 1996 р. / [В. І. Докаш (ред.)]. – Чернівці, 1996. – С. 419–421
4. Винославська О. В. Мотиви трудової активності в діяльності студентів денної форми навчання / О. В. Винославська // Вісник НТУУ «КПІ» : Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2001. – №2. – С. 91–98.
5. Гинзбург М.Р. Психологическое содержание личностного самоопределения / М.Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1994. – № 3. – С. 43–52.
6. Дейнека О. С. Экономическая психология : [уч. пос.] / О. С. Дейнека. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2000. – 160 с.
7. Журавльов А. Л., Купрейченко А. Б. Экономическое самоопределение. Теория и эмпирическое исследование / А. Л. Журавльов, А. Б. Купрейченко// М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. – 480 с.
8. Зубіашвілі І. Ставлення до грошей студентської молоді : моральнісний аспект / І. Зубіашвілі // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Т. ХІ. Соціальна психологія. Вип. 6. Кн.1 – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2013. – С. 361-368.
9. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. / Е.А. Климов — М.: Академия, 2004. — 304 с. — ISBN 5-7695-1506-6.

10. Комаровська В. Л. Особливості економічної свідомості студентів вищих навчальних закладів : дис. ...канд. психол. наук: 19.00.10 / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України / В. Л. Комаровська. – К., 2006. – 291 арк..
11. Косов О. В. Основная компонента экономического сознания – мифологическая / О. В. Косов // Профессиональное самосознание и экономическое поведение личности: [мат. II-ой междунар. интернет-конф.; отв. ред. М. Ю. Семенов. – Омск: Изд-во «Полиграфический центр КАН», 2007. – С. 42-43.
12. Лавренко О.В. Морально-ціннісні орієнтації економічної соціалізації студентської молоді / О.В. Лавренко // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2017. – Том I : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. – Випуск 46. – С. 45-50.
13. Лагутін В. Д. Людина і економіка. Соціоекономіка: [навч. по-сіб. для вузів] / В. Д. Лагутін. – К. : Просвіта, 1996. – 336 с.
14. Методичні рекомендації батькам та педагогам «Психологічний супровід становлення суб'єкта економічної соціалізації» / І.К.Зубіашвілі, Н.М.Дембицька, Т.В.Говорун, О.В.Лавренко, В.В.Москаленко, О.О.Міщенко / Ред. О.В. Лавренко. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2013. – 70 с.
15. Московичи, С. От коллективных представлений к социальным / С. Московичи // Вопросы социологии. – М., 1992. – Т. 1. – № 2. – с. 82-96.
16. Осипенко Ирина Михайловна. Динамика экономического сознания студентов в процессе профессионализации: автореферат дис...канд. психол. наук – 19.00.05. – Социальная психология – Смоленск, 2005 – 25 с.
17. Психологічні закономірності здійснення економічної соціалізації особистості на етапі дитинства // Соціально-психологічне забезпечення економічної соціалізації молоді: Монографія / Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі, О.В. Лавренко, Т.І. Мельничук; за ред. Н.М. Дембицької. – К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2018. – С. 43-72. – [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/712474>
18. Сафин В.Ф. Психология самоопределения личности / В.Ф. Сафин – Свердловск: пед. институт, 1986. — 142 с.
19. Сич В.М., Сич В.О. Особливості конфігурації структурних складових економічного самовизначення студентської молоді / В.М. Сич, В.О.Сич. // Проблеми сучасної психології. Вип. 24 [Текст]: Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка; Інститут психології ім. Г.С.Костюка НАПН України – Кам'янець-Подільський, 2014. – С. 611-620.
20. Хитрош Л.В. Соціально-психологічні чинники суб'єктного самовизначення студентської молоді в системі економічних відносин: автореф. дис. ... канд. психолог. наук: 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи / Л. В. Хитрош. – Луганськ, 2012. – 20 с..
21. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность и память: опыт генетической реконструкции / Л. Б. Шнейдер // Мир психологии. – 2001. – № 1. – С. 64-78.
22. Moscovici, S. Foreword // C. Herzlich Health and Illness: A Social Psychological Analysis / S. Moscovici. – London: Academic Press, 1973. – P. 3- 17.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Averianova H. Osoblyvosti ekonomichnoi sotsializatsii molodi v umovakh transformatsii ukrainskoho suspilstva / H. Averianova, V. Moskalenko // Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota. – 2004. – № 7. – S. 49–55.
2. Boluchevskaja, V. V. Professional'noe samoopredelenie budushhix specialistov pomagajushhix professij / V.V. Boluchevskaja, // Monografija. – Volgograd: Izd-vo VolGMU, 2010. – 264 s.
3. Vynoslavskaja O. V. Deiaki vidmitni rysy «Ja»-kontseptsii suchasnoho studentstva / O. V. Vynoslavskaja // Demografichna sytuatsiia v Karpatskomu rehioni: realnist, problemy, prohnozy na XXI stolittia : m-ly Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 15–18 travnia 1996 r. / [V. I. Dokash (red.)]. – Chernivtsi, 1996. – S. 419–421
4. Vynoslavskaja O. V. Motyvy trudovoi aktyvnosti v diialnosti studentiv dennoi formy navchannia / O. V. Vynoslavskaja // Visnyk NTUU «KPI» : Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika. – 2001. – №2. – S. 91–98.
5. Ginzburg M.R. Psihologicheskoe sodержanie lichnostnogo samoopredelenija / M.R. Ginzburg // Voprosy psihologii. – 1994. – № 3. – S. 43–52.
6. Dejneka O. S. Jekonomicheskaja psihologija : [uch. pos.] / O. S. Dejneka. – SPb. : Izd-vo S.-Peterburg. un-ta, 2000. – 160 s.
7. Zhuravl'ov A. L., Kuprejchenko A. B. Jekonomicheskoe samoopredelenie. Teorija i jempiricheskoe isledovanie / A. L. Zhuravl'ov, A. B. Kuprejchenko// M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2007. – 480 s.
8. Zubiashvili I. Stavlennia do hroshei studentskoi molodi : moralnisnyi aspekt / I. Zubiashvili // Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii: zb. nauk. prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuks NAPN Ukrainy / za red. S. D. Maksymenka. – T. Khl. Sotsialna psykholohiia. Vyp. 6. Kn.1 – Kirovohrad: Imeks LTD , 2013. – S. 361-368.
9. Klimov E. A. Psihologija professional'nogo samoopredelenija. Ucheb. posobie dlja stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenij. / E.A. Klimov — M.: Akademiya, 2004. — 304 s. — ISBN 5-7695-1506-6.
10. Komarovska V. L. Osoblyvosti ekonomichnoi svidomosti studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv : dys. ...kand. psykhol. nauk: 19.00.10 / Instytut psykholohii im. H.S. Kostiuks APN Ukrainy / V. L. Komarovska. – K., 2006. – 291 ark..
11. Kosov O. V. Osnovnaja komponenta jekonomicheskogo soznaniia – mifologicheskaja / O. V. Kosov // Professional'noe samosoznanie i jekonomicheskoe povedenie lichnosti: [mat. II-oj mezhdunar. internet-konf.; отв. red. M. Ju. Semenov. – Омск: Изд-во «Полиграфический центр КАН», 2007. – С. 42-43.
12. Lavrenko O.V. Moralno-tsinnisni oriantatsii ekonomichnoi sotsializatsii studentskoi molodi / O.V. Lavrenko // Aktualni problemy psykholohii. Zbirnyk naukovykh prats Instytut psykholohii imeni H.S. Klostiuks NAPN Ukrainy. – 2017. – Том I : Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. Sotsialna psykholohiia. – Vypusk 46. – S. 45-50.
13. Lahutin V. D. Liudyna i ekonomika. Sotsioekonomika: [navch. po- sib. dlia vuziv] / V. D. Lahutin. – K. : Prosvita, 1996. – 336 s.
14. Metodychni rekomendatsii batkam ta pedahoham «Psykholohichniy suprovod stanovlennia subiekta ekonomichnoi sotsializatsii» / І.К.Зубіашвілі, Н.М.Дембицька, Т.В.Говорун, О.В.Лавренко, В.В.Москаленко, О.О.Міщенко / Ред. О.В. Лавренко. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2013. – 70 с.
15. Moskovichi, S. Ot kolektivnyh predstavlenij k social'nym / S. Moskovichi // Voprosy sociologii. – М., 1992. – Т. 1. – № 2. – с. 82-96.

16. Osipenko Irina Mihajlovna. Dinamika jekonomicheskogo soznaniya studentov v processe professionalizacii: avtoreferat dis...kand. psihol. nauk – 19.00.05. – Social'naja psihologija – Smolensk, 2005 – 25 s.
17. Psykholohichni zakonomirnosti zdiisnennia ekonomichnoi sotsializatsii osobystosti na etapi dytynstva // Sotsialno-psykholohichne zabezpechennia ekonomichnoi sotsializatsii molodi: Monohrafiia / N.M. Dembytska, I.K. Zubiashvili, O.V. Lavrenko, T.I. Melnychuk; za red. N.M. Dembytskoi. – K.: Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 2018. – S. 43-72. – [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu : <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/712474>
18. Safin V.F. Psihologija samoopredelenija lichnosti / V.F. Safin – Sverdlovsk: ped. institut, 1986. — 142 s.
19. Sych V.M., Sych V.O. Osoblyvosti konfiguracyi strukturnykh skladovykh ekonomichnoho samovyznachennia studentskoi molodi / V.M. Sych, V.O.Sych. // Problemy suchasnoi psykholohii. Vyp. 24 [Tekst]: Zbirnyk naukovykh prats / Kam'ianets-Podilskyi natsionalnyi universytet im. I. Ohienka; Instytut psykholohii im. H.S.Kostiuka NAPN Ukrainy – Kam'ianets-Podilskyi, 2014. – S. 611-620.
20. Khytrosh L.V. Sotsialno-psykholohichni chynnyky subiektnoho samovyznachennia studentskoi molodi v systemi ekonomichnykh vidnosyn: avtoref. dys. ... kand. psykholoh. nauk: 19.00.05 – sotsialna psykholohiia; psykholohiia sotsialnoi roboty / L. V. Khytrosh. – Luhansk, 2012. – 20 s..
21. Shnejder L. B. Professional'naja identichnost' i pamjat': opyt geneticheskoi rekonstrukcii / L. B. Shnejder // Mir psihologii. – 2001. – № 1. – S. 64-78.
22. Moscovici, S. Foreword // C. Herzlich Health and Illness: A Social Psychological Analysis / S. Moscovici. – London: Academic Press, 1973. – P. 3- 17.

Melnychuk, T.I. Socio-psychological features of students' economic self-determination in the field of employment in conditions of social change. The article analyzes theoretical and methodological features of economic self-determination of students in the field of employment. Self-determination is considered as the individual's knowledge of his/her own characteristics, potentials, abilities, as well as his/her choice of the criteria and norms of self-evaluation. Students' economic self-determination is closely connected with a number of processes, which include professional and personal development, economic socialization and adaptation, professionalization and professional identity development. The individual's economic consciousness and personal characteristics (his/her activity, independence, stability, responsibility, independent behavior, self-regulation, and reflection) play an important role in his/her economic self-determination. The author argues that the moral and psychological components of the individual's economic self-determination determine his/her economic activity both directly (limiting the norms of behavior by assessing the ethical or unethical character of certain methods of economic self-sufficiency and business behavior, etc.), and indirectly (influencing the level of aspiration and the objectives of economic activity (through the attitudes towards economic objects and phenomena: property, money, wealth, poverty, unemployment, advertising, loans, etc.), as well as through the attitudes towards the norms of ethics or business partners). The development of economic consciousness and economic self-determination are rather complex processes that have a direct relation to the development of the individual's professional identity, mentality, personality, independence, and outlook. Further research may focus on studying socio-psychological features of economic self-determination of working students in the system of economic relations in the cross-cultural environment.

Key words: economic self-determination, economic socialization, students, professionalization.

Відомості про автора

Мельничук Тетяна Іванівна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Melnychuk, Tetiana I., PhD, Senior Researcher, Laboratory of Organizational and Social Psychology, Kostiuks Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: mti_kiev@ukr.net

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5205-9958>

Researcher ID: G-72282018

УДК 336:316:37.014.3 (477)

Філончук З.В.

ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ ЗАВДАНЬ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Філончук З.В. Формування фінансової культури учнівської молоді в контексті завдань Нової української школи. Стаття розкриває значення фінансової культури як чинника економічної соціалізації учнівської молоді. У статті визначено сутність та співвідношення понять «фінансова культура», «економічна культура», «фінансова грамотність», «фінансові компетенції». У статті розглянуто особливості формування фінансової грамотності та фінансової культури учнів у сучасних умовах реформування шкільної освіти, запропоновано рекомендації щодо реалізації наскрізної змістової лінії «Підприємливість та фінансова грамотність».

Ключові слова: фінансова культура, фінансова грамотність, фінансові компетенції, економічна культура, ключові компетентності, наскрізні змістові лінії.

Филончук З.В. Формирование финансовой культуры учащейся молодежи в контексте заданий Новой украинской школы. Статья раскрывает значение финансовой культуры как фактора экономической социализации